

Tiedon arkeologiaa ja romaanin maantiedettä

Matti Peltonen

Michel Foucault: *Tiedon arkeologia*. Suom. **Tapani Kilpeläinen**. Vastapaino 2005, 275 s.

Franco Moretti: *Graphs, Maps, Trees. Abstract Models for a Literary Theory*. Verso 2005, 199 s.

Samoihin aikoihin Michel Foucault'n *Tiedon arkeologian* (*L'archéologie du savoir*, 1969) hienosti toteutetun suomennoksen kanssa ilmestyi samanhenkinen metodologinen puheenvuoro, italialaissyntyisen kirjallisuuden tutkijan Franco Morettin tiivis *Graphs, Maps, Trees*. Kirjat ovat ulkoisesti tyystin erilaisia ja ajallisestikin niiden välissä on yli 30 vuoden ero. Lisäksi silmään pistää se, ettei Moretti edes mainitse Foucault'ta kirjassaan. Silti asetan nämä teokset rinnakkain.

Morettin esimerkkejä pursuava, mutta silti lyhyt essee, oikeastaan kolmen esseen kokoelma, on tietoisien epämuodikas komentaessaan kirjallisuuden tutkijoita palaamaan (tai oikeammin kaiketi siirtymään?) mittaamisen ja laskemisen pariin. Foucault'lla ja Moretilla on kuitenkin yhteinen ohjelma. He jättävät hyvästit ehjille ja erillisille teoksille, tunnettujen tekijöiden selkeärajaisille tuotannoille ja länsimaisen kirjallisuuden kaanonin tunnustetuille merkkiteoksille. Näiden "tavanomaisten epäiltyjen" sijasta tutkittavaksi olisi otettava omaehtoisesti ja tietoisesti rajattuja ilmiöitä.

Sekä Foucault että Moretti hakevat tukea oman oppiaineensa ulkopuolelta ranskalaiselta talous- ja väestöhistorialta, Foucault luettelematta nimiä ja lainaamiaan tekstejä (ne huomaavat

usein vain se joka on sattunut lukemaan samat tekstit), Moretti vaikutteensa huolellisesti nimen. Erityisesti Foucault argumentoi ”vanhan” aatehistorian (itse asiassa ns. traditionaalisen historian tai ”tapahtumahistorian”) lähtökohtaoleksia vastaan. Foucault’n työ onkin kuluneen kolmen vuosikymmenen aikana heijastunut takaisin historiantutkimukseen. Monet aatehistorioitsijat, jotka eivät ole sietäneet arvostelua kollegoilta, ovat kuunnelleet filosofiksi puhutellun tutkijan opastuksia. Foucault ja Moretti haluavat määritellä tutkimuskohteen ja – ongelman riippumatta aikalaistajunnasta, aikalaiskokemuksesta ja aikalaisten tekemistä valinnoista. Tavoite on jo sinänsä vaikea, saati sitten sen teoreettinen hahmottaminen.

*

Tiedon arkeologia onkin Foucault’n vaikein teos. Teksti on takkuista, koska hän halusi koko ajan panostaa erityisesti sen selventämiseen, mitä hän *ei* sano. Tämä aivan liioitteleva selkeyden tavoittelu liittyi siihen, että Foucault koki edellisen työnsä *Les Mots et le Choses* (1966) tulleen kovin kaltoin kohdelluksi [1]. Hänen ensimmäiset enemmän huomiota herättäneet teoksensa olivat käsitelleet tieteellisen ajattelun ja toiminnan muutosta. Sitä ilmeisesti odotettiin myös uudelta kirjalta.

Pettyneet arvostelijat löylyttivät Foucault’ta kyvyttömyydestä selittää muutosta ja selän kääntämisestä historialle. *Tiedon arkeologian* piti korjata syntynyttä tilannetta ja vastata esitettyyn arvosteluun. Foucault’ta vastaan *Le Mots et le Choses*-teoksen jälkeen erityisesti Sartren klaanin taholta esitetty arvostelu antimarxilaisuudesta ja historian ”murhaamisesta” osui kipeästi ja näkyvä tekstissä Foucault’lle epätyypillisinä repsahduksina lähes alatyylisiin viittauksiin vanhan ja turvallisen historian ”perään itkemisestä”. Teoksen lähtökohtana on *Les Mots et le choses*-teoksesta kustantajan toivomuksesta poistettu metodinen johdantoluku, jota Foucault hioi monen vuoden ajan.

Michel Foucault kutsui lähestymistapaansa arkeologiaksi. Sen periaatteisiin kuuluu, ettei tutkijan tarvitse olla kiinnostunut siitä, pitääkö jokin lausuma paikkansa vai ei, eikä siitä kuka lausuman esittää. Historian alueella Foucault’n hampaisiin joutui kaksi yleistä jatkuvuusoletusta, tekijän ja tekstin välisen identiteetin automaattinen oletaminen ja tapahtumat toisiinsa sitovan kronologian oletus. Foucault ei ollut myöskään idealisti uransa missään vaiheessa. Foucault

korosti, ettei arkeologia myönnä ”diskursseille puhtaan ideaalista ja historiallisuudesta täysin riippumatonta asemaa.” (s. 215). Foucault esitteli *Tiedon arkeologiassa*, ehkä paljolti vastauksena saamaansa kritiikkiin, Karl Marxin ja Friedrich Nietzschen yhdenvertaisina esikuvinaan. Myöhemmin Marx sai vähemmän huomiota.

Kun tutkimuksen kohdetta, ”diskursiivista muodostelmaa”, ei määritellä diskurssia tuottavan luovan subjektin ja hänen teostensa tai tuotantonsa muodostamien ”vanhan aatehistorian” käyttämien sovinnain rajojen avulla, on luotava uusia käsitteitä. Foucault kehottaakin hylkäämään sellaiset aatehistorian metodologiset käsitteet kuten perintö, vaikutus, kehitys ja evoluutio ja tarjoaa tilalle omia, aluksi varsin oudoita kalskahtavia termejä, esimerkiksi sellaisia kuin diskurssien telopinnat (esim. perhe, koulu, kaupunkisuunnittelu), niitä rajaavat instanssit (esim. sairaala, armeija tai oikeuslaitos) sekä erikoistumisasteikot (esim. luokittelut, vastakainasettelut tai vertailut).

On myös katsottava diskurssien muodostumista tarkoin ja kysyttävä kuka on pätevä puhumaan, mistä institutionaalisesta paikasta käsin hän tuottaa diskurssia ja millaisen suhteen subjekti omaksuu kohteeseensa. Seuraava näkökulma diskursiivisiin muodostumiin koskee niiden juonirakenteita, ”strategioita”. Silloin voi selvittää diskurssin taittumispisteitä tai käännekohtia, diskursiivisten muodostumien taloutta (mitä voi sanoa tai kirjoittaa ja mitä ei) ja diskurssin tehtävää ei-diskursiivisten käytäntöjen kentällä. Foucault’n metodologiselle otteelle on tyypillistä konkreettisuus ja siihen kytkeytyvä historiallisuus.

*

Tiedon arkeologia oli Foucault’lle myös askel eteenpäin. Hän luopui osasta aiemmin 1960-luvulla kehittämäänsä käsitteistöä ja alkoi luoda uutta. Osa teoksen vaikeudesta liittyikin juuri tähän siirtymään.

Käsitteiden täsmennys jatkui vielä muutaman vuoden ajan, kunnes hän *Tarkkailla ja rangaista*-teoksessa (1975) ja välittömästi sitä edeltävillä luentosarjoilla saavutti suuremman terminologisen vakauden. Sen sijaan Foucault’n *Tiedon arkeologiassa* argumentoimat metodologiset periaatteet olivat laadultaan pysyvämpiä, mikä juuri tekee siitä hyödyllisen lukuelämyksen kirjallisen otteen piinallisesta kuivakkuudesta huolimatta.

Metodologiselta kannalta muita tärkeitä tämän kauden tekstejä ovat ainakin virkaanastu-

jaisesityelmä vuodelta 1970 ja esseet Nietzschen "genealogiasta" vuodelta 1971 [2]. Esimerkkinä Foucault'n välikauden tekstien vaikeudesta voi käyttää hänen muutaman vuoden ajan viljelemäänsä "diskursiivisen käytännön" (ts. diskurssien muotoutumissääntöjen) käsitettä, joka on monien lukijoiden mielessä kääntynyt ajatukseksi käytäntöjen diskursiivisuudesta.

Vaikeaa oli myös se, ettei Foucault *Tiedon arkeologiassa* puhu kovin laajasti diskursiivisen ja ei-diskursiivisen suhteesta, vaikka sellainen suhde jatkuvasti tulee esille aivan ratkaisevana aspektina "diskursiivisten muodostumien" tutkimisessa [3].

*

Kiinnostus tekstin tai diskurssin ulkopuoliseen maailmaan yhdistää myös Foucault'ta ja Morettia. Moretti ilmaisee tämän asenteen esittämällä, että hänen suosimansa mallit asettavat selittämisen tulokinnan edelle, Foucault puolestaan kielsi etsimästä diskurssin alta toista, piiloon jäänyttä ja perustavanlaatuisempaa diskurssia. Foucault olisi voinut pitää Morettin ajamista graafien, karttojen ja erilaisten diagrammien avulla esitettävästä kirjallisten ilmiöiden historiasta, olihan hänkin ajattelutyyliltään korostetun visuaalinen. Erityisesti Morettin luonnontieteen piiristä lainaamat puu-diagrammat olisivat voineet häntä viehättää, soveltuvathan ne erityisesti erojen, katkosten ja kynnysten näkyväksi tekemiseen.

Franco Moretti on italialainen, alun perin Veronan yliopistossa englannin kieltä ja kirjallisuutta opettanut professori, joka sittemmin on toiminut mm. Columbian ja nykyisin Stanfordin yliopistossa vertailevan kirjallisuudentutkimuksen professorina.

Moretti julkaisi 1998 teoksen *Atlas of the European Novel 1800–1900*, jolla hän elvytti vanhaa kirjallisten kartastojen perinnettä, joka juontuu ainakin 1900-luvun alusta lähtien. Lisäksi on olemassa, ainakin Euroopassa, kansankulttuurin kartastojen perinne. Morettin uusi teos pyrkii tämentämään ja laajentamaan aiemman teoksen metodologista otetta.

Moretti on äskettäin (2001–2004) toiminut päätoimittajana italialaisessa 5-osaisessa artikkelikokoelmassa *Il romanzo* (Romaani). Tässä noin 4500-sivuiseksi paisuneessa runsaan 200 eri puolilta maailmaa rekrytoidun tutkijan yhteishankkeessa tutkitaan romaania kansainvälisenä yhteiskunnallisena ilmiönä ja sen lähtökohtana on tässä esiteltävässä *Graphs, Maps, Trees*-kirjassa esitellyt periaatteet [4].

Tutkimalla romaania yksittäisen tekijän tai teoksen sijasta yhteiskunnallisena ilmiönä Morettin on onnistunut muotoilemaan uusia kysymyksiä. Mainitsen muutaman esimerkin. Tutkimalla englantilaisen romaanin aihepiirien vaihtelua hän on voinut erottaa noin 25–30 vuoden syklin tai keston, jonka jälkeen muoti vaihtuu ja aihepiiri vaihtuu toiseksi. Miten ilmiötä pitäisi selittää? Miksi syklin kesto on juuri 25–30 vuotta? Onko kyse poliittisista suhdanteista vai sukupolvien vaihtelusta? Tai etsiessään vastausta kysymykseen miksi Arthur Conan Doylen *Sherlock Holmes*-tarinat saivat ylivertaisen suosion aikanaan hän rakensi puu-diagrammeja kaikkien *Strand Magazine*-lehdessä julkaistun noin sadan salapoliisikertomuksen juonirakenteista. Tuloksena oli, että Doyle käytti juonenkuljetuksessaan erilaisista tekniikkaa johtolankojen esittelyssä lukijalle verrattuna muihin 1890-luvun salapoliisikertomusten kirjoittajiin. Näitä eroja olivat mm. johtolankojen keskeisyys juonelle sekä niiden näkyvä, joskin toissijainen ikään kuin sivulauseisiin piilotettu esittäminen.

Moretti kutsuu lähestymistapaansa kaukolukemiseksi vastakohtana lähilukemiselle. Toinen hänen iskulauseistaan on pidempään ollut "kirjallisten muotojen materialistinen historia".

Franco Moretti kirjoittaa vaatimattomasti ja selkeästi. Hänen teoksensa innostaa upeasti toteutetulla graafisella otteellaan miettimään tutkimuksen tietoteoreettisia perusasioita, ennen kaikkea sitä, miten tutkimuskohde oikeastaan muodostuu. Miten joudumme tutkimuskohteemme äärelle? Onko se tietoista ja omaehtoista, vai taipumista etabloituneiden paradigmojen alle? Käykö useimmiten niin, että me tutkijat vain astumme jonkin tutkimustradition virtaan, jossa kaikki merkittävät päätökset on tehty jo aiemmin?

Uudet tutkimusaiheet ehkä juontuvat tuosta traditiosta ilman merkittäviä intellektuaalisia ponnisteluja ja saavat merkityksensä siitä, että joku toinen on aikaisemmin saavuttanut merkittäviä tuloksia vastaavan tai lähellä olevan kysymyksenasettelun puitteissa. Toisaalta katoaisiko tieteen kommunikoivuus, jos jokainen tutkija loisi oman erityisen paradigmansa, joka olisi enemmän tai vähemmän omaperäinen?

VIITTEET

- [1] Teos on käännetty englanniksi nimellä *The Order of Things* ja ilmestyy tiettävästi lähiaikoina suomeksi Gaudeamuksen kustantamana.

- [2] Jälkimmäinen teksti on ilmestynyt Jussi Vähämäen suomentamana Tutkijaliiton julkaisussa *Foucault/Nietzsche* (1998)
- [3] Diskursiivisen ja ei-diskursiivisen suhteeseen viitataan mm. *Tiedon arkeologian* sivuilla 43, 62, 68, 71, 81, 91, 211, 215 ja 232.

- [4] Morettin jättiläishankkeen *Il romanzo* on äskettäin esitellyt Eric Bulson otsikolla "Words of far away" (*Times Literary Supplement*, June 23, 2006, 8-9).

Kirjoittaja on professori Helsingin yliopiston Yhteiskuntahistorian laitoksella.